

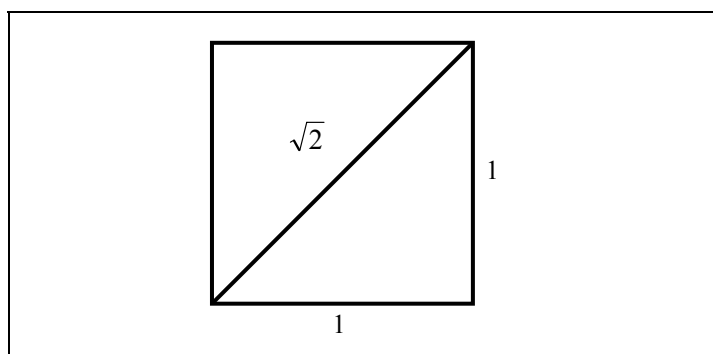
NEKI DOKAZI IRACIONALNOSTI $\sqrt{2}$

MLADEN HALAPA, *Bjelovar*

Iracionalan broj definira se kao realan broj koji ne možemo napisati u obliku razlomka ili kome decimalan zapis nije periodski. Zanimljivo je kako navedeni pojam opisuju rječnici stranih riječi.

U "Rječniku stranih riječi" Bratoljuba Klaića¹ piše: "Iracionalni brojevi – brojevi koji se ne mogu izmjeriti s pomoću jedinice ili bilo kojeg njezina dijela i zbog toga ne mogu biti točno izraženi ni cijelim ni razlomačkim racionalnim brojevima, npr. drugi korijen iz broja 2." Kraći, koncizniji opis nalazimo u "Rječniku stranih riječi" Vladimira Anića i Ive Goldsteina²: "Iracionalni brojevi – brojevi koji se ne daju prikazati omjerom dvaju cijelih brojeva."

Prvobitno se taj pojam odnosio samo na dužine jer su starogrčki matematičari, pitagorejci (Pitagora i njegova škola) otkrili da je dijagonala kvadrata nesumjerljiva s njegovom stranicom.

To znači da nema dužine za koju bi stranica i dijagonala kvadrata bile cjelobrojni višekratnici. Tek od 16. stoljeća pojam iracionalnosti počeo se odnositi i na brojeve. Problem nesumjerljivosti dijagonale i stranice kvadrata, drugim riječima, znači da broj $\sqrt{2}$ nije racionalan. U ovom članku dokazat ćemo na nekoliko načina

TEOREM. *Broj $\sqrt{2}$ je iracionalan broj.*

► Indirektna metoda temelj je svih narednih dokaza. Ona sugerira sljedeće: pretpostavimo da je $\sqrt{2}$ racionalan broj i odatle izvedemo neko proturječje (kontradikciju). Znači da $\sqrt{2}$ nije racionalan, već iracionalan broj. Ta metoda zaključivanja potječe od starih Grka, prije više od dva tisućljeća i jedno je od velikih dostignuća antičkog svijeta.

Početni korak isti je u svakom od pet nabrojanih dokaza. Neka je $\sqrt{2}$ racionalan broj, $\sqrt{2} \in \mathbf{Q}$, napisan u obliku

¹ BRATOLJUB KLAJIĆ, Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.

² VLADIMIR ANIĆ – IVO GOLDSTEIN, Rječnik stranih riječi, Novi Liber, Zagreb, 2000.

$$\sqrt{2} = \frac{m}{n}, \quad (*)$$

gdje su m i n prirodni brojevi, međusobno relativno prosti:

$$M(m, n) = 1. \quad (**)$$

1. inačica

Iz (*) kvadriranjem dobije se

$$m^2 = 2 \cdot n^2.$$

Budući da je kvadrat parnog broja paran broj, m mora biti oblika:

$$m = 2 \cdot a, \quad a \in \mathbf{N}.$$

Sada je

$$4 \cdot a^2 = 2 \cdot n^2 \Rightarrow n^2 = 2 \cdot a^2.$$

Posljednja jednakost uvjetuje parnost broja n , a to se protivi pretpostavci (**). Dakle, broj $\sqrt{2}$ nije racionalan, već iracionalan broj. $\square$

2. inačica

Ponovno kvadrirajmo (*) kao u prijašnjem dokazu:

$$m^2 = 2 \cdot n^2. \quad (1)$$

Ako broj m ne sadrži faktor 2, ne vrijedi (1). Znači $\sqrt{2}$ je iracionalan broj. Ima li m u sebi faktor 2, onda ga m^2 mora imati paran broj puta, npr.

$$m = 2^r \cdot a \Rightarrow m^2 = 2^{2r} \cdot a^2; \quad r, a \in \mathbf{N}.$$

Slično promišljanje vrijedi i za n :

$$n = 2^s \cdot b \Rightarrow n^2 = 2^{2s} \cdot b^2; \quad s, b \in \mathbf{N}.$$

Broj m^2 sadrži paran broj faktora 2, a izraz $2 \cdot n^2$ ima neparan broj faktora 2. Znači:

$$m^2 \neq 2 \cdot n^2.$$

To je u proturječju s (1). Dakle, $\sqrt{2}$ je iracionalan. $\square$

3. inačica

Iznovice iz (*) slijedi

$$2 = \frac{m^2}{n^2}.$$

Ova jednakost nije istinita, jer zbog (**) vrijedi $M(m^2, n^2) = 1$, pa $\frac{m^2}{n^2}$ nije cijeli broj. To je proturječje.

Znači da je $\sqrt{2}$ iracionalan broj. $\square$

4. inačica

Jednakost (*) daje

$$m^2 = 2 \cdot n^2.$$

Brojeve m , 2 i n napišimo u brojevnom sustavu s bazom 3:

$$m = (m_1 m_2 m_3 m_4 \dots m_r)_3,$$

$$2 = 2_3,$$

$$n = (n_1 n_2 n_3 n_4 \dots n_s)_3,$$

gdje su m_i i n_i znamenke 0, 1 ili 2. Podsjetimo se tablice množenja u sustavu s bazom 3:

$\cdot_3$	0	1	2
0	0	0	0
1	0	1	2
2	0	2	11

Pretpostavimo da je m_k zadnja znamenka u broju m koja je različita od 0:

$$m_{k+1} = m_{k+2} = \dots = m_r = 0.$$

Ona je jednaka 1 ili 2. Tada je posljednja znamenka broja m^2 , koja nije 0, jednaka 1 jer je

$$1 \cdot 1 = 1, \quad 2 \cdot 2 = 11_3.$$

Analogno zaključivanje vrijedi i za broj n . Zadnja znamenka, različita od 0, u izrazu $2 \cdot n^2$ je 2 pa je

$$m^2 \neq 2 \cdot n^2.$$

Broj $\sqrt{2}$ nije racionalan, nego iracionalan. $\square$

5. inačica

Ako vrijedi (*), tada postoji beskonačno mnogo prirodnih brojeva, višekratnici nazivnika n , koji pomnoženi s $\sqrt{2}$ daju prirodan broj. Najmanji je nazivnik n :

$$n \cdot \sqrt{2} \in \mathbf{N}.$$

Konstruiramo broj

$$n \cdot \sqrt{2} - n.$$

Lako se provjeri da je to prirodan broj manji od n . Kada se pomnoži s $\sqrt{2}$ daje opet prirodan broj:

$$(n \cdot \sqrt{2} - n) \cdot \sqrt{2} = 2 \cdot n - n \cdot \sqrt{2} \in \mathbf{N}$$

jer je

$$2 \cdot n > n \cdot \sqrt{2}.$$

Ponovno smo dobili kontradikciju! Tvrdili smo da je nazivnik n najmanji prirodan broj za koji je

$$n \cdot \sqrt{2} \in \mathbf{N}.$$

Došli smo do spoznaje da postoji i manji broj od n koji pomnožen s $\sqrt{2}$ daje prirodan broj.

$$n \cdot \sqrt{2} - n < n \Rightarrow n \cdot \sqrt{2} < 2 \cdot n \Rightarrow \sqrt{2} < 2.$$

Prema tome je $\sqrt{2}$ iracionalan broj. $\square$